

**Genmäle till Heikki Hyvönens anmälan av
»Viceamiral Carl Olof Cronstedts hem»**

Heikki Hyvönen inleder sin hårda kritik av min avhandling »Viceamiral Carl Olof Cronstedts hem» (Hyvönen, Heikki. ”Niitä näitä esineellisen kultuurihistorian alalta”, Suomen Museo 1995, s. 131–138) med att säga att avhandlingen framlades för godkännande vid humanistiska fakulteten vid Helsingfors universitet 20.5.1995. Detta stämmer inte. Avhandlingen framlades då för offentlig granskning. Hade Hyvönen bevisat tillfället kunde han ha fått sin kritik bemött. Han åhörde inte heller mitt föredrag om ämnet vid Finska Fornminnesföreningens möte 4.4.1994. Det korta omnämmandet av föredraget i föreningens verksamhetsberättelse för år 1994 (Kertomus Suomen Muinaismuistoyhdistyksen toiminnasta vuonna 1994, Suomen Museo 1995, s. 139–141) säger mer om målsättningen och resultaten av mitt arbete än Hyvönens åtta sidor långa uppräknig av till största delen förmenta fel och brister.

Hyvönens kritik i hans inledande avsnitt går ut på att framställa svårigheter med och brister i själva forskningsmaterialet som om jag varit omedveten om dem. Då han angriper sammansättningen och utgångspunkten för arbetet undviker han att nämna att jag själv diskuterar dessa svårigheter. Hyvönen säger bl.a. att förhållandet mellan de uppspårade 269 föremålstyperna och de 922 posterna i Cronstedts bouppteckning är obalanserat. Han undviker nogsamt att säga, att en stor del av posterna utgörs av typen »Kreatur», »Spannmål», »Verktyg» o.s.v. Han nämner inte heller att jag vid behandlingen av de olika föremålsgrupperna anger andelen av de uppspårade föremålen jämfört med bouppteckningen och att denna andel i vissa kategorier kan överskrida 50 % och läsaren kan med hjälp av detta och bouppteckningen bilda sig en helhetsuppfattning. Hyvönen tycks fordra att allt skall vara bevarat eller att de bevarade föremålen skall utgöra en lika stor del oberoende av föremålskategori för att någon undersökning skall vara möjlig. En sådan inställning skulle göra praktiskt taget all forskning om äldre föremål, byggnader, miljöer o.s.v. omöjlig.

Då Hyvönen kritiserar jämförelsematerialet till Cronstedts bouppteckning nämner han inte att det viktigaste materialet för en systematisk jämförelse av de adligas bouppteckningar – vilket dock inte är ämnet för min avhandling – förstörts vid Åbo brand. Av detta framgår också orsaken till att bouppteckningarna efter Cronstedts föräldrar inte kunnat användas.

Hyvönen efterlyser också en släkttavla. Fram till Cronstedt själv står en sådan att finna i Wilhelm Odelbergs utförliga monografi över viceamiralen (Odelberg, Wilhelm, 1954. Carl Olof Cronstedt. Levnadsteckning och tidsskildring. Södertälje.). Frågan om att göra upp en sådan från Cronstedts död till nuvarande tid hör ihop med frågan om föremålens proveniens, vars behandling också kritiseras av Hyvönen. En sådan utredning har inte publicerats i enlighet med det absoluta krav på anonymitet som en del av föremålens ägare framställt. Om detta önskemål inte hade följts hade hela arbetet blivit ogjort och en del föremål redan i dag varit omöjliga att dokumentera. Detta kan väl inte vara museimannen Hyvönens önskan.

I fråga om katalogdelen anser Hyvönen att ett enhetligt schema borde ha använts för alla föremål. Denna lösning blir onaturlig med tanke på föremålsbeståndets sammansättning: allt från tavlor och möbler till textil, vetenskapliga instrument och enkla bruksföremål. Hyvönen anmärker på att en del föremål helt saknar uppgifter om tillverkare och datering. Hur skall tillverkare anges på föremål, som saknar stämplat, inristningar eller andra egenskaper, som kan hänföra dem till någon bestämd tillverkare. Största delen av konsthantverket från slutet av 1700-talet och början av 1800-

talet saknar signatur, bland den Cronstedtska kvarlåtenskapen blir andelen osignerade föremål ungefär 4/5. Jag anser det omotiverat att i ca 200 fall upprepa »osignerat». Då Hyvönen påpekar mitt bruk av uttrycket »svår att datera» får läsaren intrycket att jag inte kunnat datera föremålet men utan förklaring. I dessa fall är föremålen just enkla bruksföremål eller vetenskapliga instrument utan stilistiska drag som skulle ha kunnat underlätta en datering. Mitt uttryck vil göra det lättare för läsaren att se att dessa föremål tagits med på andra grunder, så som förekomst i bouppteckningen och proveniens.

Hyvönens anmärkning mot att fotograf och arkiv inte i alla fall angivits vid alla bilder hör till samma kategori som anmärkningen mot att stämplor eller signaturer inte angivits vid föremål som saknar sådana. Om fotografen inte nämns, betyder det naturligtvis att fotografen är okänd; om arkiv inte nämns betyder det att författaren har bilderna.

Efter den inledande kritiken övergår Hyvönen till att kritisera terminologin. Han anser att terminologin i fråga om föremål från äldre tider i svenskan är entydig och fastslagen och vill att definitionerna i antiklexikon som sådana skall användas. Hyvönen anser alltså att alla de svårigheter som uppkommer, då man jämför benämningar från olika tider i skriftliga källor med bevarade föremål inte existerar. Termerna skulle alltså varken ha förändrats med tid eller rum. Jag, och jag vågar anta också författarna till olika antiklexikon, ser lexikonens uppgift som ett hjälpmedel där förut obekanta ord får en förklaring, inte som ett tvång att använda termerna i sammanhang där de inte är naturliga. Enligt sin kategoriska uppfattning säger Hyvönen, att chiffonjé endast förekommer fr.o.m. empiretiden och definieras som en smal och hög skrivbyrå och hänvisar till Henschen och Blombergs möbellexikon (Henschen, Ingegerd & Blomberg, Sten. 1961, Svenskt möbellexikon, band I, sp 526–527. Malmö.). Han bortser helt från den diskussion om terminologin i fråga om olika byråer jag för (t.ex. vid nr 8) och den term »Fruentimers Chifonier», som Cronstedts bouppteckning använder om de gustavianska och sengustavianska pjäserna nr 23 och 28. Dessutom ges en betydligt vidsträckt användning av ordet: från engelskt 1600-tal till svenskt 1800-tal och med olika funktioner i ett av de antikvitetsexikon Hyvönen efterlyser som rättesnören (Thunander, Britt, 1979. Antikvitetsexikon, s. 54, Nacka.). I samma stycke säger Hyvönen att bordet nr 5:s ben kallas gabrioleben. I min avhandling står det: »Ben i s.k. cabrile-leg form ... (s. 75). Hyvönens »komplettering» på ett ord innehåller två fel, termen lyder enligt det av Hyvönen ofta citerade möbellexikonet (Henschen & Blomberg 1961, sp. 485–486.) cabrioletben.

Vilsängen nr 17 anser Hyvönen med utgångspunkt i bouppteckningens benämning kunna vara en sparlakansäng eller lit en canapé lika väl som en lit à la polonaise. Sparlakansäng används främst om allmogemöbler och är svår att kombinera med den Cronstedtska sängen av högklassigt Stockholmsarbete och sidenklädsel och t.o.m. möbellexikonet Hyvönen hänvisar till (Henschen & Blomberg 1961, band 2, sp 261–263.) talar om olika användning av ordet kanapé i svenskan och franskan samt använder uttryck som »troligen».

Vidare vill Hyvönen att jag skall använda termerna chaise à la reine eller fauteuil à la reine för gustavianska fåtöljer av fransk typ, det räcker inte med att kalla kylare för kylare utan glacière borde användas, o.s.v. Om föremål nr 109 säger Hyvönen »Esine nr 109 ei ole »ruukku» (kruka) vaan pullon jäähdytyskulho (refraichissoir à bouteille) Qianlongin ajalta 1700-luvun puolivälin jälkeen. Sen esikuvana ovat olleet Mariebergin ruukut» (min kursivering). Min text lyder: kruka, h 14,5, diam 14, BuNr –, Ostindisk, 1700-tal, blå dekor på vit botten, samma form som de ostindiska kylare

med flerfärgad dekor, som anses ha Mariebergstillverkade kylare som förebilder. Skillnaden ligger alltså i att Hyvönen kallar förebilderna för kruka och föremål nr 109 för kylare, medan jag använder termerna i omvänd ordning. Passusen är typisk för Hyvönens metod. Om läsaren inte jämför med min text, får han intrycket att både uppgifterna om datering, ursprungsland, förebilder och funktion saknas i mitt arbete. Hyvönen säger t.ex. att föremål nr 10 bör kallas reseschatull då jag talar om ett schatull, som följt Cronstedt på hans resor, att nr 38 borde kallas brännvinschatull då jag talar om flaskorna i skrinet, uret nr 42 säger Hyvönen vara ett konsolur om vilket svenskan använder termen biblioteksur, jag talar om ett biblioteksur, som ursprungligen stått på en konsol. De övriga anmärkningarna går ut på att uppräknade franskspråkiga benämningar på de olika föremålen. Hyvönen antar att jag tagit ordet vippbord (nr 35) ur någon finländsk auktionskatalogs felaktiga vokabulär. Hyvönen, som senare också angriper mina hänvisningar och noter, anger dock inte ett enda exempel på en sådan katalog. Däremot kunde han ha funnit ordet i de antiklexikon han uppmanar mig att använda som rättesnören för terminologin (Thinander, 1979, s. 266). Att jag använt denna version av begreppet beror på att det användes både av bordets svenske ägare samt den svenske museiman, med vars hjälp bordet kunde spåras. Hyvönen anser vidare att ord som Meissenporslin, Berlinkoppar och Wedgewooddosa inte kan användas. Enligt samma logik kunde man inte heller tala om Mariebergfajans, Kungsholmsglas eller Chippendalemöbler. Hans kommentar till föremål nr 202, av mig kallad urked, lyder översatt till svenska »om urkedens nr 202 används termen urkedja».

Hyvönen övergår sedan till att betvivla min kännedom om de olika stilarna. Kritiken beror främst på min diskussion om empiren i Finland. I samband med Cronstedts empiremöblemang (nr 36, 37) tillverkat av Efraim Ståhl i Stockholm och överfört till Finland alldeles i början av 1800-talet, har jag velat fästa uppmärksamheten vid de empiremöbler, som förekom i Finland redan under den svenska tiden och som ofta förblir ouppmärksammade vid sidan av det stora antalet svenska, ryska och finska empiremöbler från tiden efter 1809. Hyvönen vill låta påskina att jag inte vet att *biedermeier*-stilen hör till samma nyklassiska tradition som tidigare empire. Han definierar *biedermeier* som benämningen på tysk empire mellan åren 1815 och 1848 och säger att *biedermeier* endast är en mjukare form av empire i ett försök att göra termerna synonyma. Jag kan inte låta bli att i detta sammanhang citera Hyvönens egen text i katalogen till den empire-utställning i Heinola, han tror jag angriper: »On kuitenkin huomattava, että suomalaiset puuseppämestarit jatkoivat kustavilaisten huonekalujen valmistusta ja jo 1820-luvulla empiren *rinnalla* vaikuttivat sekä uusgotiikka että *myöhäisempire-vaikutteinen biedermeier*.» (min kursivering) (Hyvönen, Heikki, 1994. »Suomessa toimineet puuseppämestarit vuosina 1810–1830». Empire, s. 28–73. Lahti).

I fråga om skrinet nr 1 finns drag från både senrenässans och barock hos föremålet.

Hyvönen kritiserar sedan mina omnämnanden av traditionsuppgifter inom familjen Cronstedt, och framställer saken som om jag godtagit dem som sådana, t. ex. ifråga om dessertservisen nr 127–134. I själva verket har jag angivit alla de delvis motstridiga uppgifter, som kan beröra servisen och anser att redan angivandet av att uppgifterna är en familjetradition i sig innebär ett förbehåll. Dessa traditioner är dock värda att omtalas så länge de finns bevarade. I de flesta fall har sådana uppgifter, som gått att kontrollera visat sig riktiga inom det föreliggande materialet. Ett talande exempel är uppgiften om att lusthusen i Herttonäs gårds park är ritade av Engel. Denna tradition har kunnat bekräftas genom år 1990 återfunna ritningar (Lounatvuori, Irma, 1990).

»Puistopaviljonkeja ja hautakappeleita». Carl Ludvig Engel 1778–1840. Näyttely Helsingin Tuomiokirkon kryptassa 7.8.–14.9.1990, s. 468–479. Helsinki.). Hyvönens anmärkningar om den obevarade mittgruppen till de två bevarade biskvistatyetterna (nr 141–142) är värdefull, men jag har för de bevarade statyetterna angivit både de på Heinolautställningen Från tredje Gustafs dagar använda namnen och dem som använts inom familjen Cronstedt (Från tredje Gustafs dagar, 1992, s. 194, nr 186–187).

Under rubriken lähdekirjallisuuden käyttö ja identifioimisongelmat behandlar Hyvönen utan något sammanhang en rad föremål. Hans kritik går ut på att hitta några fler verk än dem jag angivit att hänvisa till oberoende om de tillför något nytt eller inte. Hyvönen anser också att all ny litteratur utan vidare är tillförlitligare än äldre forskning. Det engelska möbellexikon han hänvisar till i samband med biblioteksstolarna (nr 15) och deras benämning i Cronstedts bouppteckning tillför intet nytt, utan befäster endast det anmärkningsvärda i att de mot alla lexikondefinitioner kallas fönsterstolar i Cronstedts bouppteckning. De kompletterande detaljuppgifter Hyvönen räknar upp vid ett antal föremål är säkert inte heller de uttömmande. Jag är säker på att en specialforskare på t. ex. sidenplånböcker, snusdosor eller nautiska instrument kunde komma med ännu fler detaljuppgifter än både Hyvönen och undertecknad känner till. Betydelsen för karakteriseringen av Cronstedts hem är inte stor om jag anger termen Antique Glatt för Cronstedts Berlinkoppar (nr 124) eller inte så länge den övriga karakteriseringen stämmer.

Hyvönen säger i detta sammanhang att Cronstedts skrivbord (nr 25) inte är av samma typ som det av Haupt för Gustav III tillverkade bordet, men motiverar inte sitt påstående. Båda borden är av typen med en rulljalusiförsedd låduppsats vid ena kortändan. I form består skillnaden i antalet lådor i sargen. Den stora skillnaden, som inte förändrar bordens form ligger i intarsian på det tidigare bordet som ersatts av mahognyfanér på det senare. Borden utgör alltså utmärkta exempel på det kända faktum, att de snickartillverkade möblernas former och proportioner vid övergången från hög- till sengustaviansk stil oftast bibehölls medan faneringen ändrades.

Hyvönen säger också att bordet inte kan vara tillverkat av den rokokotida mästaren Diedric Fick, något som jag inte heller påstått. Han betvivlar också att sonen kunde vara tillverkaren eftersom man enligt Hyvönen endast känner ett sådant skrivbord tillverkat av C. D. Fick. Han anger en auktionskatalog som källa. Det är alltså Hyvönen själv, som endast känner till ett sådant bord. Trots min enligt Hyvönen ringa kunskap om kulturhistoriska föremål känner jag till ett likadant skrivbord signerat av Fick i finsk ägo och fler än ett bord kan hittas i auktionskataloger som också ofta talar om mahognymöbler i Ficks art (Bukowski, Sthlm kat. nr 440, nr 497; nr 414, nr 517; nr 472, nr 500; nr 462, nr 559) och Henschen och Blombergs möbellexikon talar om Ficks vidsträckt produktion (Henschen & Blomberg, 1961, sp 863–864.). Till saken hör dessutom att jag inte attribuerat Cronstedts skrivbord till Fick, utan endast nämnt, att hans mahognymöbler hör till de oftast förekommande.

Hyvönen övergår sedan till att till mina uppgifter om en rad föremål lägga ett antal källlitteratur, som inte ger något väsentligt nytt. Han vill ändra på en del av mina dateringar, t.ex. min datering av Svensksundsservisen (nr 120–121) »ca 1792» till 1793 eller 1794!

Också i detta avsnitt tillämpar Hyvönen sin metod att ge sken av att uppgifter som finns skulle saknas t.ex. då han hänvisar till Hughes vid trefoten nr 89. Uppgifterna står att finna om man besvärar sig att se efter i mina hänvisningar till de övriga dockpjäserna (nr 66, 67, 90–94). Vid miniatyren av Hedvig Elisabeth Charlotta (nr 244) nämner jag både Roslin och Leonard Örnbeck. Om alabasterurnorna nr 264

säger Hyvönen att liknande publicerats i The Ostankino Palace Museum, Leningrad 1982, jag nämner samma urnor men med en annan källa.

Den text, som åtföljer Gabriel Cronstedts resekoppsfodral och som Hyvönen citerar finns avfotograferad invid fodralet (nr 122).

Hyvönen säger vidare att jag felaktigt attribuerat inklinometern nr 215, som han försiktigtvis endast hänvisar till som »esine» i sin text (jmf anmärkningen mot min »kruka» nr 109) till Johan Henrik Giese i Iserlohn. Detta har jag inte gjort utan sagt att initialerna på instrumentet passar in på denne tillverkare. Jag anser att detta faktum är värt att nämnas.

Hyvönen vill vidare att jag skall kommentera de felaktiga årtalen antecknade bak på Gabriel Cronstedts porträtt (nr 235). Både de riktiga levnadsåren och den felaktiga texten finns nämnda. Hyvönen vill alltså att jag skall gissa vem och varför någon gjort texten felaktig.

Om akvarellen nr 245 föreställande Cronstedt säger Hyvönen att jag inte motiverar mitt påstående, som enligt honom baserar sig på en text bakom på akvarellen gjord år 1944 av arkitekt C. O. Cronstedt. Jag har överhuvudtaget inte gjort något påstående om akvarellen, utan talar om en replik och tar inte ståndpunkt till om denna replik är gjord av Anders Kocke själv eller av någon annan. En replik är inte det samma som en kopia.

Det felaktiga dödsåret i min katalog vid miniatyren av Hans Axel Cronstedt (nr 243) föranleder Hyvönen att säga att jag blint trott på Museiverkets kataloger och inte ens anlitat Carpelans ättartavlor (Carpelan, Tor, 1954. Ättartavlor för de på Finlands riddarhus inskrivna ätterna. Helsingfors). Eftersom han nagelfar min litteraturförteckning borde han ha sett den där. Om han dessutom hade följt min hänvisning till de föremål där Hans Axel Cronstedts eventuella andel i föremålsbeståndet diskuteras (nr 24) hade han funnit att också bouppteckningen efter denne med sitt dödsdatum anlåtats.

Min anmärkning om miniatyren av Cronstedt (nr 241) gällde det faktum, att miniatyren målats av J. A. Gillberg, varken av Wallberg eller Wallborg.

Hyvönen övergår sedan till att beskylla min avhandling för att vara tendensiös. Han talar inte i detta sammanhang om, att jag uttryckligen i flera fall påpekar osäkerheter både i proveniens, datering och attributioner och har ett helt kapitel om möjligheten att spåra föremålen. Hans anmärkning om dateringen av den blåvita Davenportservisen (nr 143–146) är berättigad, men det faktum att jag nämner att servisen kompletterats senare, förtigs naturligtvis. Wedgewooddosans nr 148 datering faller inom Cronstedts levnadstid.

Anmärkningen om den ostindiska muggen, som Hyvönen säger härstamma från Peter Petrejus visar Hyvönens sätt att göra sina anmärkningar. Läsaren får uppfattningen, att det rör sig om en enda mugg. I själva verket har den felaktiga inventarienummer, som betecknar Petrejus mugg smugit sig in bland inventarienumren och de privatägda exemplaren av ursprungligen 5 dussin likadana muggar försedda med Cronstedts namnteckning. Det rör sig alltså inte om en föremålstyp, som inte ingått i Cronstedts kvarlåtenskap, utan om ett felaktigt inventarienummer bland många identiska pjäser som upptagits under en katalognummer.

Då det gäller puddingformen nr 149 har jag återigen inte uttryckt mig så kategoriskt som Hyvönen antyder. I sina till största delen berättigade kommentarer säger Hyvönen bl.a. att ostämplade fabrikstillverkade föremål varken i Sverige eller Finland bär krukmakarsignaturer och anmärker på att jag inte uppmärksammat kakelformarna på Hertönäs museum. Jag har varit väl medveten om dessa, som Hyvönen vill

identifiera med de 75 st gamla kakelformar som nämns i Cronstedts bouppteckning. Han har själv inte märkt att det bland formarna och kaklen på Hertonäs finns sådana, som bär både en krukmakarsignatur CPA och året 1822. Ett sådant årtal hänför dem till tiden efter Cronstedts död och ifrågasätter också identifieringen av de bevarade formarna med de 75 redan år 1820 gamla kakelformarna.

Då det gäller litteraturförteckning har jag inte sett det som ett självändamål att göra den så lång som möjligt och i noterna har de källor angivits som använts i respektive fall.

Då Hyvönen i ett enda fall påpekar det svårförståeliga i en hänvisning om dekor och form på puddingformen nr 149, not 187 är denna anmärkning avslöjande. Han ser alltså inte sambandet mellan de likadana dekormotiven på föremål i samma stil tillverkade i olika material. Denna intressanta fråga om hur form och dekor inom olika stilar anpassar sig på olika sätt till olika material och dess övertagande från t.ex. keramik till silver eller vice versa behandlades redan av Riitta Pykkänen (Pykkänen, Riitta, 1957. »Rokokoon kasvitarharomantiikkaa suomalaisessa hopeassa», Suomen museo 1957, s. 68–79. Helsinki.).

Slutligen vill jag se vilken effekt Hyvönens berättigade anmärkningar har på slutsatserna i min avhandling, som av Hyvönen förbigås som ringa. Utan närmare motivering nämner han inget om karaktäriseringen av Cronstedts hem, den ovanliga enhetligheten i fråga om tidsskikt, moderniteten i hemmet, dess symbolladdade betydelse för Cronstedt, föremålsbeståndets internationella sammansättning eller sambandet med Amphions kajuta, inte heller de nya hantverkarattribueringarna (nr 21, 269). Den i Finländska förhållanden exceptionellt höga klassen på föremålen nämns inte av Hyvönen och inte att redan den samling på 78 föremål ur amiralens kvarlåtenskap, som år 1992 förvärvades till Nationalmuseum anses vara den näst viktigaste helheten av denna typ på museet efter de Armfeltska samlingarna (Talvio, Tuukka, 1993. H. F. Antell ja Antellin valtuuskunta, Helsinki.). Hans berättigade anmärkningar förändrar i ett enda fall, den blåvita Davenportservisen, den uppspårade kvarlåtenskapens sammansättning. Ursprungslandet för den blåvita servisen, som dock nämns i bouppteckningen förblir okänd. Då det ändå finns andra engelsktillverkade pjäser förändras inte heller den internationella sammansättningen av hemmets bohag av denna anmärkning.

Tendensen och dess orsak i Hyvönens artikel får läsaren dra sina egna slutsatser om.

Helsingfors den 28. juni 1996

Christina Bäcksbacka